

باقیات صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم

فاطمه شهسواری^۱

چکیده

باقیات صالحات در قرآن کریم ناظر به کارهای نیک و شایسته‌ی انسان است که در آخرت برای او باقی می‌ماند و پاداش اخروی را به همراه دارد. باقیات به معنای جاودانگی و صالحات به معنای شایستگی است. باقیات و صالحات زمانی مورد قبول خداوند قرار می‌گیرند که همراه با ایمان و عمل صالح باشند. در قرآن کریم شاخص‌ترین مصادیق باقیات صالحات آمده است. این مقاله با هدف شناخت باقیات صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم به روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که از بارزترین مصادیق باقیات صالحات می‌توان به علم نافع، انفاق مقبول با نیت درست، قرض الحسنه، صدقات جاریه، وقف و فرزند صالح اشاره کرد. هر کدام از مصادیق با توجه به آیات الهی، تفاسیر و روایت نقل شده از ائمه علیهم السلام مورد واکاوی قرار گرفته است. در نتیجه انسان برای آخرت نیک، دست یابی به بهشت و خلود در آن نیاز است باقیات و صالحات برای خود جمع آوری کند.

واژگان کلیدی: باقیات، صالحات، مصادیق باقیات، مصادیق صالحات، قرآن کریم.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه فاطمیه بردسیر کرمان.

مقدمه

انسان از زمانی که پا در دنیا می‌گذارد، تا زمانی که از دنیا برود باید همواره به فکر باقیات و صالحات خود باشد. باقیات و صالحات در واقع پاداشی برای زندگی ابدی انسان است که بر اثر اعمال نیک و اقدامات عام المنفعه در دنیا برجای می‌ماند. انسانی که به فکر آخرت و سربلندی در آن است؛ در دنیا از اعمال خود مراقبت می‌کند تا در زمره‌ی صالحان قرار گیرد. به همین منظور نیاز است تا هر فردی از مصادیق باقیات و صالحات آگاهی داشته باشد تا در آخرت سعادت‌مند گردد. این مقاله درصدد است تا با روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای، اسنادی؛ پاسخگو بدین پرسش باشد که باقیات و صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم چگونه است؟

اعمال انسان در اسلام بسیار اهمیت دارد، عمل صالح به ویژه باقیات صالح، در تمامی ابعاد زندگی دنیوی و اخروی انسان دارای اهمیت است. انسانی که به فکر توشه آخرت، رسیدن به بهشت برین، خلود در بهشت و رسیدن به عرش الهی باشد همواره در تلاش است تا باقیاتی صالح از خود به جای بگذارد. مصادیقی از باقیات و صالحات در قرآن کریم آمده است که نیاز است با شناخت آن به عرش الهی رسید. به همین دلیل پرداختن به این موضوع اهمیت یافته است.

در مورد پیشینه‌ی موضوع مورد نظر با جستجو در سایت‌های معتبر علمی تنها دو مقاله مشاهده شده است که در زیر به آن اشاره کرد:

- سید عبدالرسول حسینی زاده در مقاله‌ی خود تحت عنوان «باقیات الصالحات» که در نشریه دائرہ المعارف قرآن، شماره ۵، ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است؛ در این مقاله نویسنده به ویژگی‌ها و پیامدهای باقیات و صالحات اشاره شده است اما سخنی از مصادیق در این مقاله نیامده است.
- حسن طارمی در مقاله‌ی خود تحت عنوان «الباقیات الصالحات» که در نشریه قرآن و حدیث در سال ۱۳۹۳ به چاپ رسیده است؛ در این مقاله تنها به تفاسیر مفسران اهل سنت و شیعه پرداخته است.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله درصدد است تا به طور
اخص به مصادیق باقیات و صالحات در قرآن کریم اشاره کند.

۱. مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار
گیرد، به همین منظور در این مقاله نیز واژگان باقیات و صالحات مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

۱-۱. صالحات

صالحات در لغت از صالح و ریشه‌ی «ص ل ح» گرفته شده است. صلح در لغت به معنی مسالمت و
سازش دلالت دارد و صالح به معنای شایسته، آنچه یا کسی که شایسته و خوب است و در آن فساد
نیست.^۱ راغب نیز صلح را مقابل فساد و تباهی دانسته است و صلاح را مقابل زشتی و بدی دانسته
است.^۲

۱-۲. باقیات

باقیات در لغت از ریشه‌ی «ب ق ی» گرفته شده است که به معنای «ثبات و استواری چیزی است
بر حال طبیعی و اولیه‌اش که دو گونه دارد؛ الف: باقی بالذات که بقایش مدت ندارد و بی‌زمان است؛
یعنی ابدی و ازلی که خدای باریتعالی است و فناء درباره او صحیح نیست؛ ب: باقی و پایدار به غیر که
غیر از خداوند، همه پدیده‌ها چنین هستند و فناپذیرند».^۳

قرشی نیز بقاء را به معنای ماندن، باقی ماندن عمل است. آن اعمالی که در نزد خداوند است و در
آیه‌ی ۴۶ سوره‌ی کهف نیز «باقیات صالحات» را به معنی چیزهایی که باقی اند ولی صالح هستند

^۱ قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۱۴۲.

^۲ راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ص ۱۴۹۳.

^۳ همان، ص ۳۰۰.

دانسته است.^۱ در لسان العرب نیز آمده است: «باقی یکی از صفات حسنی الهی است که به معنای چیزی است که انتها ندارد و وجود آن را در آینده تقدیر نمی‌گردد و باقی یعنی وجودی باقی و ابدی».^۲

۳-۱. باقیات صالحات در قرآن کریم

باقیات صالحات اصطلاحی قرآنی است که برای ماندگاری جزا و پاداش اعمال نیک برای انسان در آخرت خبر می‌دهد.^۳ خداوند در دو آیه بر باقیات صالحات تاکید است:

- «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا؛ مال و

فرزندان، زینت زندگی دنیایند و کارهای ماندگار شایسته، نزد پروردگارت پاداشی بهتر دارند و امید داشتن به آنها نیکوتر است».^۴

- «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا؛ کسانی

که هدایت یافته‌اند، خداوند بر هدایتشان می‌افزاید و نیکی‌های ماندگار، ثوابش نزد پروردگارت بهتر و خوش فرجام‌تر است».^۵

علامه طباطبایی با توجه به آیات فوق باقیات صالحات را اینگونه تعریف کرده است:

«مراد از باقیات و الصالحات؛ اعمال صالح است، زیرا اعمال انسان، برای انسان نزد خدا محفوظ است

و این را نص صریح قرآن فرموده. پس اعمال آدمی برای آدمی باقی می‌ماند. اگر آن صالح باشد»

باقیات الصالحات" خواهد بود، و اینگونه اعمال نزد خدا ثواب بهتری دارد، چون خدای تعالی در قبال

آن به هر کس که آن را انجام دهد جزای خیر می‌دهد. و نیز نزد خدا بهترین آرزو را متضمن است،

^۱ قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۱۷.

^۲ این منظور، ممد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۸۰.

^۳ راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ص ۱۳۹

^۴ کهف: ۴۶.

^۵ مریم: ۷۶.

چون آنچه از رحمت و کرامت خدا در برابر آن عمل انتظار می رود و آن ثواب و اجری که از آن توقع دارند بودن کم و کاست و بلکه صد در صد به آدمی می رسد».^۱

مکارم شیرازی نیز باقیات و صالحات را مطابق با آیات فوق اینگونه معنی کرده است:

«باقیات صالحات یعنی ارزش‌های پایدار و شایسته، نزد پروردگارت ثوابش بهتر و امیدبخش تر است. تعبیر باقیات صالحات چنان وسیع و گسترده است که هر فکر، ایده، گفتار، کردار صالح و شایسته‌ای که طبعاً از انسان باقی بماند و اثرات و برکاتش در اختیار افراد و جوامع قرار گیرد شامل باقیات و صالحات خواهد شد».^۲

در نتیجه با توجه به تفاسیر مفسران، باقیات و صالحات کارها و اعمال نیک و پسندیده‌ای است که نزد پروردگار باقی می ماند و فناپذیر است.

۲. مصادیق باقیات و صالحات

در قرآن کریم از مصادیق باقیات و صالحات نام برده شده است؛ این مصادیق شامل علم نافع، انفاق، قرض الحسنه، صدقات جاریه، وقف و فرزند صالح، نماز، نیت درست، محبت اهل بیت علیهم السلام، سخن نیکو است که در ادامه به برخی از این مصادیق اشاره شده است.

۲-۱. علم نافع

اولین مصادیق از باقیات و صالحات، علم نافع است. علم نافع سبب نجات انسان است که شامل علمی است که از اهل بیت علیهم السلام به ما رسیده است.^۳ علم نافع در واقع برای منفعت انسان، جوامع اسلامی و بشری است که به سبب آن فرد یا جامعه از وابستگی‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... به خصوص وابستگی به دشمنان دور خواهد شد. دشمنان اسلام ابتدا علم را وارد کشورهای ضعیف

^۱ طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۴۴۱.

^۲ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۴۴۶.

^۳ مجلسی، عین الحیات، ج ۱، ص ۳۰۴.

دعائی^۱. و یا حضرت ابراهیم علیه السلام نیز از خداوند درخواست فرزند صالح داشتند: «پروردگارا! (فرزندی) از گروه صالحان به من ببخش»^۲.

برخی از مفسران باقیات و صالحات را به دخترانی تفسیر کرده‌اند که با آداب اسلامی تربیت شدند، سپس مادرانی نمونه برای فرزندان صالح خود گشتند. چنین دخترانی حکم فرزندان صالح و از جمله باقیات و صالحات برای والدین خود می‌باشند.^۳

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرمایند: «از نشانه‌های سعادت فرد، این است که فرزند صالح و نیکوکاری داشته باشد»^۴. امام صادق علیه السلام نیز می‌فرمایند: «یکی از اعمالی که انسان را بعد از مرگش متابعت می‌کند فرزند صالح و شایسته‌ای است که برای او استغفار می‌کند»^۵.

باقیات و صالحات با توجه به تربیت صحیح و اسلامی فرزندان توسط والدین اتفاق می‌افتد. تعلیم و تربیت با فرامین الهی گام موثری در رشد سجایای اخلاقی فرزندان در زندگی فردی و اجتماعی آنان دارد.^۶ علاوه بر آن نیز جامعه به سمت تعالی پیشرفت خواهد کرد. به همین دلیل فرزند صالح یکی از باقیات و صالحات می‌باشد.

^۱ آل عمران: ۳۸.

^۲ صافات: ۱۰۰.

^۳ مکارم شیرازی، مثال‌های زیبای قرآن، ص ۴۱۰.

^۴ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۹۷.

^۵ قمی، عباس، سفینه البحار، قم: اسوه، ۱۳۴۴ق. ج ۸، ص ۵۸۰.

^۶ سبحانی تبریزی، انسان کامل در قرآن، ص ۳۶۴.

نتیجه‌گیری

باقیات و صالحات در واقع جزا و پاداش اعمال نیک برای انسان است که خداوند در آیات الهی به آن تاکید داشته است. همچنین در روایات نیز به مصادیق باقیات و صالحات اشاره شده است. این مقاله که با هدف شناخت باقیات و صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم است، با توجه به منابع در دسترس و مطالعات پیشین به نتایج زیر دست یافته است:

مصادیق باقیات و صالحات که در وهله ی اول به علم نافع اشاره شده است. علمی که برای جامعه منفعت به همراه داشته باشد و بعد از مرگ نیز همچنان مردم و جامعه از علم او بهره می برند. همچنین انفاق مقبول با نیت درست هم از مهم ترین باقیاتی است که با فقر مبارزه می کند و سبب خواهد شد که جامعه در مباحث اقتصادی پیشرفت داشته باشد. در انفاق باید خلوص نیت داشت، و از ریا دوری کرد. قرض الحسنه نیز یکی دیگر از باقیاتی است که به سبب آن قرض و وام انسانی محترم رفع خواهد شد. جامعه از ربا دور می ماند، فاصله طبقاتی در جامعه از بین می رود. صدقات جاریه نیز یکی دیگر از مصادیق باقیات و صالحات است که بیشتر در مواردی است که خیل بیشتری از جامعه از آن استفاده کنند، مسجد، مدرسه، کتابخانه، بیمارستان و ... از جمله صدقات جاریه هستند که تفاوت با صدقه دارد. وقف که با صدقات جاریه متفاوت نمی باشد، اما با توجه به اهمیت وقف، خصوصاً وقف مهدوی، باقیات و صالحاتی برای انسان خواهد داشت. فرزند صالح نیز یکی دیگر از موارد باقیات و صالحات است که هر کار نیک آنان سبب خواهد شد که والدین هم باقیات و صالحات داشته باشند.

منابع

❖ قرآن کریم ترجمه محسن قرائتی

کتاب

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ترجمه: مرتضی گیلانی، تهران: جاویدان، ۱۳۶۲ ش.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
۳. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۶ ق.
۴. توکلی، محمدجواد، ساز و کار بانکداری اسلامی، قم: انتشارات المصطفی (ص)، ۱۳۹۲ ش.
۵. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: اسراء، ۱۳۷۸ ش.
۶. حائری یزدی، محمدحسن، وقف در فقه اسلامی و نقش آن در شکوفایی اقتصادی اسلامی، مشهد: آستان قدس، ۱۳۸۰ ش.
۷. حجتی، محمدباقر، آداب تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ بیستم، ۱۳۷۴ ش.
۸. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، تهران: انتشارات میقات، ۱۳۶۳ ش.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مترجم: علی صحت، تهران: ناس، ۱۳۶۴ ش.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ترجمه و تحقیق: غلامرضا خسروی حسینی، تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه، ۱۳۸۳ ش.
۱۱. سبحانی تبریزی، جعفر، انسان کامل در قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ ش.
۱۲. شفیعی مازندرانی، محمد، اقتصاد خانواده، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ ش.
۱۳. طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، چاپ چهارم، ۱۳۷۰ ش.
۱۴. فرحزاد، حبیب الله، راهی به سوی خوشبختی، قم: نشر عطش، ۱۳۹۵ ش.

۱۵. فوادیان، محمدرضا، وقف مهدوی، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ۱۳۸۸ش.
۱۶. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن کریم، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ش.
۱۷. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۶ش.
۱۸. قمی، علی بن ابراهیم، سفیه البحار، محقق: سید طیب موسوی جزایری، قم: دارالکتب، چاپ چهارم، ۱۳۶۷ش.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مترجم: سید جواد مصطفوی، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۳ش.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، عین‌الحیات، به کوشش مهدی رجایی، قم: انوارالهدی، چاپ دوم، ۱۳۸۲ش.
۲۱. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ش.
۲۲. محمد قاسمی، تمثیلات قرآنی، ویژگی‌ها، اهداف و آثار تربیتی، قم: اسوه، ۱۳۸۲ش.
۲۳. مغنیه، محمدجواد، تفسیر الکاشف، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۲۴ق.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، طهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳ش.
۲۵. ———، اخلاق اسلامی در نهج البلاغه، تنظیم: اکبر خادم‌الذاکرین، قم: نسل جوان، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
۲۶. ———، اسلام در یک نگاه، قم: مدرسه الامام علی ابن ابی طالب علیه السلام، چاپ چهارم، ۱۳۸۷ش.
۲۷. مکارم شیرازی، ناصر، مثال‌های زیبای قرآن، قم: نسل جوان، ۱۳۷۸ش.
۲۸. واعظی نژاد، حسین، آینده‌ای بهتر در پرتو انفاق، تهران: حسین واعظی نژاد، ۱۳۷۹ش.

پایان نامه، مقاله، سایت

۱. بیگی، روح الله، نقش وقف در توسعه تمدن اسلامی و آسیب شناسی آن در گذشته و حال، سطح ۴ حوزه علمیه مرکز مدیریت قم، ۱۳۹۰ش. قسمت چکیده.
۲. خامنه‌ای، سید علی، ضرورت توجه به صدقه و تربیت فرزند صالح، درس خارج فقه مقام معظم رهبری، پورتال حدیث نت.
۳. فیض، علیرضا، میراث جاویدان، بنیاد پژوهش و توسعه فرهنگ وقف، شماره ۵۵، ۱۳۷۲ش.